

TOMASZ PIROG
AGH w Krakowie

SPÓJNOŚĆ SPOŁECZNA I JEJ WYMIAR LOKALNY. REDEFINICJA POJĘCIA¹

Streszczenie

Artykuł prezentuje redefinicję pojęcia spójności społecznej, ukierunkowaną na stworzenie pojęcia wolnego od wartościowania i przydatnego do badania spójności w wymiarze lokalnym. Przedstawiono w nim socjologiczne korzenie rozważań na temat spójności społecznej oraz przykłady definicji operacyjnych. Perspektywa definicyjna, którą przyjęto w artykule, różni się od definicji spójności społecznej występujących w polityce społecznej i polityce spójności. Zredefiniowane pojęcie na zasadzie kontrastu zestawiono z terminami „społeczeństwo obywatelskie” i „kapitał społeczny”, stosowanymi wymiennie do opisu jakości więzi społecznych. Zasygnalizowano potrzebę rozwijania badań nad lokalną spójnością społeczną, obejmujących porównanie wzorów spójności z innymi cechami zbiorowości terytorialnych.

Słowa kluczowe: spójność społeczna, zbiorowość terytorialna, integracja społeczna, integracja systemowa, społeczeństwo obywatelskie, kapitał społeczny

WPROWADZENIE

Sposób definiowania spójności społecznej przedstawiony w artykule idzie pod prąd nurtów myślowych, które łączą spójność z rozwojem społeczno-ekonomicznym (europejska polityka spójności) i normatywną wizją społeczeństwa

---

Dr, e-mail: tpirog@agh.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0003-2006-5314>

¹ Artykuł jest rezultatem prac badawczych prowadzonych w ramach grantu „Lokalna spójność społeczna w Polsce i Niemczech. Badanie pilotażowe” finansowanego przez Polsko-Niemiecką Fundację na Rzecz Nauki.

(komunitarianizm). Jest wynikiem sprzeciwu wobec używania w dyskursie naukowym języka podporządkowanego programom i celom politycznym. W efekcie powstała socjologiczna redefinicja pojęcia, której celem jest adekwatny pomiar spójności społecznej w zbiorowościach terytorialnych i uwolnienie tego pojęcia od konotacji wartościujących, dominujących w politykach spójności.

Przedmiotem dalszego wywodu nie będzie zatem kwestia łączenia ideału spójności z założeniami polityki społecznej, które w szczególności obejmują zasadę inkluzji i tworzenie państwa inwestycji społecznych. Zagadnienie to, poruszane przez innych autorów [Jenson, Saint-Martin 2003; Jenson 2010; Ratcliffe, Newman 2011; Lloyd, Hannikainen 2022], obszernie opisał Arkadiusz Karwacki [2009] na łamach „Studiów Socjologicznych”. W skrócie można stwierdzić, że polityka społeczna współczesnych państw opiekuńczych jest współkształtowana przez idee komunitarianizmu. Jest to nurt myślowy, który oskarża demokrację liberalną o centralizację władzy i instytucjonalizację indywidualizmu, wpływającego osłabiająco na więzi społeczne i odruchy moralne [Śpiewak 2004; Łucka 2011]. Postuluje on zwiększenie wagi obowiązków obywatelskich (kosztem uprawnień) i budowanie ekosystemu „wspólnot wrażliwych” [Bellah 1995/1996], akceptujących „pluralistyczny status obywatela” [Walzer 1971], które są miejscem wykuwania się cnót obywatelskich, uzgadniania wspólnych wartości i współdziałania jednostek na rzecz dobra wspólnego [Etzioni 2004]. Komunitarianie pragną przeciwdziałać destruktywnemu indywidualizmowi, jak również unikać nadmiernej opresji grupowej i wzmacniania grup ograniczających ruchliwość społeczną². Spójność społeczna jest tu przeciwieństwem alienacji, obywatelskiej bierności i przymusowej uniformizacji – staje się celem politycznym państwa, szczególnie istotnym w społeczeństwach wieloetnicznych i wewnętrznie podzielonych, np. z powodu rozwarstwienia ekonomicznego lub z przyczyn migracyjnych. W tej wizji politycznej państwo odpowiada za implementację zasady pomocniczości i praworządności, wspiera pluralizm społeczny oparty na prawach człowieka, który chroni jednostki przed lokalną tyranią obyczajów i odróżnia się od pluralizmu społeczeństw segmentarnych [Evans-Pritchard 1940; Middleton, Tait 1958]. Działania władz publicznych organizowane według tych zasad opierają się na dialogu, edukacji, aktywizowaniu i subsydiarnym wspieraniu zbiorowości społecznych oraz poszukiwaniu wspólnych wartości i egzekwowaniu zasad przy jednoczesnym unikaniu postawy nakazowej i przymusowej uniformizacji [Social Cohesion 2004; Chesi 2004; por. Grewiński 2009; Giddens 1998].

² Żadne zrzeszenie nie może rościć sobie prawa do tego, aby bez reszty wchłonąć swych członków, ale zrzeszenia zachowują uprawnienia do kształtowania jednostkowych postaw moralnych poprzez edukację i perswazję.

Artykuł nie skupia się również na nomenklaturze unijnej, która traktuje spójność jako cel polityczny, będący pochodną ideałów integracji europejskiej i dążenia do zrównoważonego rozwoju. W Unii Europejskiej spójność społeczna jest wpisana w europejską politykę spójności, która ma wymiar społeczny, gospodarczy i terytorialny [Kołodziejski 2022; Raczkowska 2017]. Spójność w tym przypadku jest definiowana przez pryzmat jej funkcji. Zakłada się zatem, że spójność społeczna – a raczej jej określona wizja – sprzyja osiąganiu celów rozwojowych i stanowi oczekiwany stan społeczeństw i państw członkowskich. Spójność społeczna wiąże się z inkluzją społeczną, ponieważ dotyczy równości szans w dostępie do środków zabezpieczających podstawowe potrzeby, do ochrony praw człowieka, ludzkiej godności i korzystania z efektów postępu [Jenson 2010]³. Polityka unijna w zakresie spójności społecznej przekłada się na dążenie do satysfakcjonującego poziomu praworządności i usług publicznych we wszystkich państwach i regionach Unii Europejskiej, który sprzyja równomiernemu rozwojowi kapitału ludzkiego, społecznej inkluzji i mobilności na rynku pracy [Golinowska 2011; Golinowska, Kocot 2013].

Odrzucenie powyższych ograniczeń otwiera przestrzeń dla socjologicznej redefinicji spójności społecznej, której w niniejszym artykule dokonano, odwołując się do klasycznych pojęć socjologicznych i współczesnych publikacji naukowych opisujących spójność bez przypisywania jej konotacji wartościujących. Na zakończenie przedstawiono potencjalne korzyści z sięgania po zredefiniowane pojęcie w badaniach zbiorowości terytorialnych takich jak miasta i wsie.

INSPIRACJE SOCJOLOGICZNE

Socjologiczną refleksję nad spójnością społeczną utrudnia fakt, że w przeszłości nie był to termin, który organizował dyskurs naukowy w tej dyscyplinie wiedzy. Mimo to zagadnienia związane ze spójnością od dawna interesowały socjologów. Przegląd klasycznych pojęć socjologicznych inspirowane do redefinicji pojęcia spójności społecznej i stanowi ważny punkt odniesienia przy planowaniu przyszłych badań empirycznych. Szczególnie istotne w tym kontekście są terminy pozytywistyczne, które opisują rzeczywistość bez ukrytych założeń i wartościowań. Najważniejszym z nich jest pojęcie więzi społecznej. Według klasycznego ujęcia jest ona „zorganizowanym systemem stosunków, instytucji, środków kontroli

---

³ Podobne zabiegi definicyjne można odnaleźć w dokumentach organizacji międzynarodowych takich jak OECD, Rada Europy, Bank Światowy, Komisja Europejska od początku lat 90. XX wieku [Chan, Ho-Pong, Chan, 2006].

społecznej, skupiającym jednostki, podgrupy i inne elementy zbiorowości w całość zdolną do trwania i rozwoju” [Szczepański 1972: 239]. Z kryzysem więzi społecznej wiąże się zwiększona liczba przestępstw i samobójstw, będących obiektywnymi wskaźnikami anomii [Durkheim 2011; Merton 2002]. Zdaniem Émile’a Durkheima więzi społecznej towarzyszy „gęstość moralna”, umożliwiająca powstawanie i podtrzymywanie wartości, zobowiązań, norm i sankcji, które sklejają elementy zbiorowości w jedną całość. Relacje moralne rozwijają się i wpływają na zachowania ludzi tylko w warunkach, gdy fizyczny dystans między nimi w jakiś sposób uległ zmniejszeniu [Durkheim 1999; Jacher 1971]. Gęstość moralna, nazywana też dynamiczną (ilość stosunków społecznych), jest zatem powiązana z gęstością materialną, określaną również mianem demograficznej (gęstość zaludnienia, fizyczne dystanse między ludźmi). Durkheimowska gęstość moralna jest inspirująca z perspektywy definiowania spójności społecznej, gdyż uświadamia nam istnienie nowoczesnych i przednowoczesnych źródeł spoiwa, które łączy ludzi. Po rewolucji przemysłowej najważniejszym czynnikiem generującym gęstość materialną i moralną stał się społeczny podział pracy. Jest on efektem współzależności jednostek od siebie w zakresie produkowania i podziału dóbr i usług [Durkheim 1999]⁴. Nowoczesne społeczeństwa bazują na solidarności organicznej, ale nie oznacza to pełnego zaniku przednowoczesnych czynników więziotwórczych (podtrzymywanych przez tradycję, duchowość i rytuały), choć ich znaczenie spadło wraz z rozwojem praw obywatelskich, nowoczesnego państwa i rynku [por. Polanyi 2010]. Uświadamia nam to, że zbiorowości społeczne niekiedy zawierają w sobie środowiska różniące się gęstością moralną i jej genezą.

Wśród socjologicznych pojęć użytecznych w refleksji na temat spójności społecznej nie można pominąć socjalizacji pierwotnej i wtórnej, czyli procesów, w których powstają ramy kognitywne służące ludziom do interpretowania rzeczywistości przed podejmowaniem działań społecznych [Lindenberg 2006; Linton 2000]. Socjalizacja wtórna oznacza niekiedy konieczność dostosowania się jednostki do warunków kulturowych zaskakująco odmiennych od utrwalonych przekonań. Kultury społeczne różnią się w wielu wymiarach, m.in. dystansem wobec władzy, indywidualizmem i podporządkowaniem grupie, zaś różnice w interpretowaniu rzeczywistości wpływają na podziały i nieporozumienia wewnątrz

---

⁴ Niklas Luhmann w tym kontekście pisał o odchodzeniu od zróżnicowania bazującego na hierarchii i rozkazie w stronę zróżnicowania funkcjonalnego, które cechuje rozproszenie i brak jednego ośrodka decyzyjnego [Luhmann 1994]. Wątek ten znajduje rozwinięcie w teoriach współzarządzania publicznego [por. Hausner, Jessop, Mazur 2017].

zbiorowości ludzkich, zwłaszcza tych, które są złożone z osób o różnym pochodzeniu kulturowym⁵ [Hofstede 2001; Trompenaars, Hampden-Turner 2002].

Kolejnym pojęciem przydatnym w rozważaniach na temat spójności społecznej jest integracja społeczna (ang. *social integration*). Auguste Comte w klasycznych dla socjologii pismach używał tego pojęcia jako synonimu solidarności społecznej i spójności społecznej, jednak nie precyzował, jakie cechy więzi międzyludzkich odpowiadają za integrację [Comte 2009]. Nieco bardziej szczegółowa była późniejsza koncepcja solidarności organicznej i mechanicznej Émile'a Durkheima, opisująca działanie mechanizmów integrujących lub dezintegrujących społeczeństwo, w której osią integracji jest uznawany społecznie system wartości [Durkheim 2011; Jacher 1973]. Przełomem dla rozważań na temat integracji społecznej była teoria systemów społecznych Talcotta Parsonsa, w której integracja stanowi podsystem systemu społecznego. Istotną funkcję pełni w nim solidarność międzyludzka, będąca czynnikiem konstytuującym relacje stowarzyszeniowe [Parsons 2009; Warren 2001]. Tego typu relacje nie są uregulowane formalnymi przepisami prawa ani nie są efektem kalkulacji materialnych. Relacje stowarzyszeniowe są możliwe dzięki społecznie uznanym wzorom poprawnego postępowania i podzieleniu przez aktorów społecznych określonych wartości. Wzory te są utrwalane przez sankcje społeczne (pozytywne i negatywne) i socjalizację, w toku której przekazywane są określone postawy i oczekiwania. Relacje stowarzyszeniowe integrują części składowe systemu społecznego. Według teorii Parsonsa zarówno siły rynkowe, jak i działania państwa mogą: a) niewystarczająco koordynować interakcje społeczne; b) oddziaływać dezintegrująco na społeczeństwo. Wówczas przeciwdziałanie dezintegracji jest możliwe dzięki relacjom stowarzyszeniowym⁶.

Pisząc o integracji społecznej, nie można pominąć pojęcia integracji systemowej (ang. *system integration*). W klasycznym dla teorii socjologicznej artykule David Lockwood zestawił dwa pojęcia: integracji społecznej i systemowej [Lockwood 1964]. Podział ten, o charakterze wyłącznie analitycznym, pojawił się w kontekście krytyki niedociągnięć funkcjonalizmu normatywnego, utożsamianego z Talcottem Parsonsem, Robertem Mertonem, Kingsleyem Davisem i Wilbertem Moorem, oraz tradycji konfliktowej, związanej z Ralfem

⁵ Na przykład długotrwała deprywacja materialna wykształca w osobach z danej zbiorowości postawę „amoralnego familizmu”, która utrudnia budowanie więzi społecznych wykraczających poza pokrewieństwo [Banfield 1958]. Znalezienie się w takiej zbiorowości może być szokujące dla osoby wychowanej w innych warunkach.

⁶ Relacje stowarzyszeniowe nie są tym samym co stowarzyszenia. Relacje tego rodzaju mogą występować również w firmach, urzędach lub poza organizacjami formalnymi [Warren 2001].

Dahrendorfem, Karolem Marksem i Antoniem Gramscim. Zdaniem Lockwooda w funkcjonalizmie normatywnym zbyt duży nacisk kładzie się na integrację społeczną, którą można określić jako zgodność zachowania jednostek i grup społecznych z emergentnymi wzorcami instytucjonalnymi danej zbiorowości. Integrację zawdzięczamy socjalizacji, istnieniu władzy (przymus) lub pobudkom utylitarnym (wymiana korzyści). Napięcia dotyczące integracji społecznej objawiają się w postaci konfliktów pomiędzy aktorami społecznymi. Funkcjonalizm tłumaczy konflikty w systemie społecznym jego rozrostem i adaptacją do wymogów otoczenia zewnętrznego. Siły integrujące społeczeństwo przywracają systemowi stabilność, dzięki czemu osiąga on stan dynamicznej równowagi (ang. *equilibrium*). W rezultacie podtrzymywany jest ład społeczny, który podlega niewielkim korektom, związanym z koniecznością adaptacji. Deficytem ujęcia funkcjonalnego jest brak zainteresowania determinantami dezintegracji społecznej, które są inherentną częścią systemu społecznego. Na tych determinantach skupia się perspektywa konfliktowa, która również spotkała się z krytyką Lockwooda. Ujęcie konfliktowe opisuje „ciąg technologiczny” pokazujący, w jaki sposób zmiany w obszarze integracji systemowej prowadzą do transformacji w zakresie integracji społecznej – finalnie powodując wyłonienie się nowej formy porządku interakcyjnego. Integracja systemowa jest pochodną zestawu aktorów w systemie oraz podstawowych reguł makrospołecznych kształtujących relacje wewnątrz systemu, podtrzymujących jego trwanie. Na przykład w perspektywie marksistowskiej nierówności między kapitałem i pracą są konstytutywną cechą kapitalistycznego systemu społecznego, powiązaną z rozwojem środków produkcji i prawem własności. Nierówności dynamizujące stosunki społeczne są główną przyczyną formowania się grup konfliktowych. W konsekwencji tego stosunki społeczne nie ograniczają się wyłącznie do płynnego współdziałania aktorów w ramach określonego ładu aksjonormatywnego. W społeczeństwach kapitalistycznych integracja społeczna instytucjonalizuje relacje władzy (panowania) i usprawiedliwia nierówności występujące w systemie społecznym. Krytyka perspektywy konfliktowej sformułowana przez Lockwooda dotyczy szczególnego przypadku, w którym z różnych przyczyn dochodzi do osłabienia w obszarze integracji systemowej, jednak integracja społeczna nadal istnieje, bez istotnej transformacji, opierając się na utrwalonych wartościach, normach i ideologii. Porządek interakcyjny jest wówczas podtrzymywany dzięki istnieniu władzy wpisanej w instytucje – zarówno opartej na przymusie (niem. *der Macht*), jak i na panowaniu (niem. *die Herrschaft*). Panowanie w tym przypadku nie musi być odbierane jako przymus, ale jako ułatwienie, i opiera się na ludzkich przyzwyczajeniach [por. Lukes 2006].

Zdaniem Lockwooda dezintegracja systemowa nie zawsze skutkuje osłabieniem integracji społecznej, a twórcy teorii konfliktowej niedostatecznie skupili się na wyjaśnieniu mechanizmów władzy i panowania, które stabilizują porządek interakcyjny mimo napięć dynamizujących system społeczny. Krytyka Lockwooda nie dotyczy wyłącznie perspektywy konfliktowej. Formułuje on również zarzuty wobec funkcjonalizmu normatywnego, podejścia, w którym opisy dynamiki w obszarze integracji społecznej są uproszczone i wymagają rozszerzenia. Przyjęto w nich założenie, że instytucje społeczne oddziałują na siebie (zmiana jednej instytucji pociąga za sobą transformację pozostałych), współtworząc całokształt w miarę stabilnego porządku instytucjonalnego. Wywód Lockwooda jest zbieżny z tezami głoszącymi, że funkcjonalizm nie oferuje pogłębionej refleksji na temat instytucjonalnej równowagi sił (ang. *institutional balance of power*), utrzymującej się dzięki zróżnicowanej sile oddziaływania poszczególnych instytucji na porządek społeczny [Messner, Thome, Rosenfeld 2008], oraz istnienia konfliktów między instytucjami, które są względnie trwałe i nie skutkują rozpadem zbiorowości ani gwałtowną transformacją ładu instytucjonalnego [Lepsius 1996]. Przykładem jest sytuacja, gdy integracja społeczna w przeważającym stopniu bazuje na normach ustawowych i rynkowych (przymus, kalkulacje), zaś osłabiona jest regulująca moc przymusu moralnego, który ma źródło w solidarności społecznej. Sprzyja to postawom „destruktywnego indywidualizmu” i utrudnia oddolną kontrolę społeczną, ale nie musi powodować rozpadu danej zbiorowości ani transformacji ładu instytucjonalnego [Messner, Thome, Rosenfeld 2008].

Rozważania Lockwooda stanowią inspirację do tego, aby w badaniach nad spójnością społeczną pogłębiać refleksję nad jej wewnętrzną dynamiką. To również punkt odniesienia dla socjologów zainteresowanych wyjaśnieniem dynamiki społecznej, która nie prowadzi do rozpadu ładu społecznego [Habermas 2002⁷; Alexander i in. 1987; Hechter 1983; Mouzelis 1997; Archer 1996]. Lockwood omawiał w swym artykule podejścia teoretyczne zaliczane do konfliktacji odgórných, bazujących na wizji człowieka socjologicznego i uznających prymat społeczeństwa nad jednostką. Ich przeciwieństwem są socjologiczne konflacje oddolne, stawiające osoby – a dokładniej: ludzkie kalkulacje (teorie

---

⁷ Według Habermasa integracja społeczna opiera się na narzuconych wzorach normatywnych lub konsensusie osiąganym w drodze komunikacji. Analizuje się ją z perspektywy aktora społecznego. Integracja społeczna objawia się we wzorach aksjonormatywnych, które zostały internalizowane i skutkują działaniami społecznymi. Integracja systemowa jest analizowana odmiennie, ponieważ odnosi się do zjawisk wykraczających poza perspektywę aktora społecznego. Mediami integracji systemowej są władza i pieniądze, które sterują ludzkimi działaniami w mniej lub bardziej automatyczny sposób [Habermas 2002].

wyboru) i interpretacje rzeczywistości (teorie interakcjonistyczne) – w roli źródła porządku interakcyjnego. Próbą pogodzenia konflicji odgórnych i oddolnych są konflicje centralne [Bourdieu, Wacquant 2001; Giddens 2003; Beck, Giddens, Lash 2009] i analityczny dualizm, będący ich pochodną [Archer 2013]. Istotnym dorobkiem badaczy stosujących konflicje centralne jest opis dynamiki integracji społecznej i systemowej w układach mezospołecznych. Jest on tworzony za pomocą takich metafor, jak: pole organizacyjne [DiMaggio, Powell 1983], przestrzeń instytucjonalna [Rychard 2000], pole instytucjonalne [Lin 2001], pole polityczne [Stone, Sandfort 2009], kontekst interakcyjny [Giddens 2003] czy pole działań strategicznych [Fligstein, McAdam 2012]. We wspomnianych opisach układów mezospołecznych podkreślono, że globalny przepływ ludzi, organizacji, idei i zasobów może dynamizować lokalne porządki interakcyjne, równolegle dostrzegając znaczenie podmiotowego sprawstwa jednostek systemu (ang. *agency*) zarówno dla podtrzymywania, jak i transformacji porządku interakcyjnego. Ujęcia te łączą opis strukturalnych i kulturowych ograniczeń podmiotowego sprawstwa z opisem reakcji podmiotów sprawczych na zmianę strukturalną i kulturową, która dociera do lokalnych układów interakcyjnych. Nie pomijają przy tym kompetencji podmiotów sprawczych i znaczenia relacji władzy w procesach podtrzymywania i transformowania instytucji społecznych [Fligstein 2001; Lawrence, Suddaby 2006; Clegg i in. 2006; Scott 2008, 2014; Greenwood i in. 2017; por. Piróg 2018]. W ujęciu mezospołecznym interesująca jest także możliwość spojrzenia na spójność społeczną z perspektywy sieciowej, paralelnie do analiz instytucjonalnych. Spójność społeczną można wówczas zdefiniować jako liczbę słabych więzi społecznych, czyli powiązań sieciowych, które wychodzą poza interakcje w gronie rodziny i najbliższych osób [Granovetter 1973].

Perspektywa mezosocjologiczna jest istotna w kontekście zainteresowania spójnością społeczną w wymiarze lokalnym (w miastach i wsiach), zwłaszcza jej jakościowym zróżnicowaniem i dynamiką. Zakłada ona, że lokalne porządki interakcyjne, pomimo oddziaływania systemu społecznego, posiadają również komponent kontekstualny, związany z konkretnym kontekstem działania (określonym czasowo, przestrzennie lub funkcjonalnie). Oznacza to, że dynamika zasad strukturyzujących dany kontekst (zmiana reguł interakcyjnych lub definicji zasobów społecznych) może, ale nie musi dynamizować strukturacji pozostałych. Napięcia strukturalne i konflikty społeczne, które podważają porządek interakcyjny w określonym kontekście działania, nie muszą rzutować wprost na pozostałe obszary życia społecznego [Giddens 2003].

Wśród inspiracji socjologicznych towarzyszących rozważaniom na temat spójności społecznej nie może zabraknąć dorobku mikrosocjologii. Występuje

w niej pojęcie spójności społecznej (ang. *social cohesivness*), będącej pochodną atrakcyjności danej grupy społecznej dla jej członków. Im jest ona wyższa, tym większa efektywność działań grupowych i mniejsza dezorganizacja grupy w sytuacjach zagrożeń. Wraz z intensywnością spójności społecznej wzrasta wewnętrzna kontrola grupowa, a u jej członków skłonność do altruizmu i działań grupowych. Wokół spójności społecznej zbudowana jest teoria spójności grupowej Noaha E. Friedkina [Friedkin 2004], która ma swe źródła w psychologii społecznej i socjometrii [Moreno, Jennings 1938]. Teoria Friedkina dotyczy głównie poziomu mikrosocjalnego, a więc grup społecznych, w których dominują bezpośrednie interakcje. Ważnymi wskaźnikami spójności grupowej są postawy (identyfikacja, lojalność, intencje wobec grupy) i zachowania jednostek wobec grupy (odłączenie, osłabianie lub wzmacnianie zaangażowania w grupę, wywieranie wpływu na innych członków grupy).

Wątki dotyczące spójności grupowej są również obecne w klasyce mikro-socjologii [Simmel 2005; Cooley 1909; Coser 2009; Homans 1968]. W tym kontekście warto przypomnieć trzy wymiary sprzyjające powstawaniu, podtrzymywaniu i wzmacnianiu więzi wewnątrzgrupowych, które wyróżnił Robert Merton: 1) kulturowy, czyli internalizację wspólnych wzorów, norm i wartości; 2) organizacyjny, czyli realizację celów w oparciu o współpracę i organizowanie działań; 3) strukturalny, odwołujący się do wyobrażeń na temat zewnętrznego zagrożenia o charakterze realnym lub wyobrażonym [Merton 2002]. Spójność społeczna może posiadać zróżnicowaną intensywność i cechy jakościowe, nie można jednak uznać jej za cechę tożsamą ze spójnością społeczną. W ramach spójnej zbiorowości mogą występować podzbiorowości (niekiedy krzyżujące się zakresami) o różnych cechach spójności i jej większej/mniejszej intensywności. Ekstremalnym przykładem są społeczeństwa składające się z odrębnych grup i warstw społecznych, które wiążą ze sobą swych członków i blokują ruchliwość społeczną. Społeczeństwa takie są spójne, nie ulegając rozpadowi mimo znacznych wewnętrznych podziałów [Gellner 1994].

REDEFINICJA POJĘCIA SPÓJNOŚCI SPOŁECZNEJ

Jak już wspomniano, w przeszłości spójność społeczna nie była pojęciem „dojrzałym”, mającym zdolność organizowania dyskursu socjologicznego. Przegląd najczęściej cytowanych publikacji na temat spójności społecznej wskazuje, że w toku rozwoju nauk społecznych wytworzono opisy różnorodnych aspektów spójności, które powstawały przy użyciu wielu perspektyw poznawczych [Fonseca,

Lukosch, Brazier 2019)⁸. Współcześnie spójność społeczna zawdzięcza swą popularność politykom i urzędnikom, którzy włączyli to pojęcie do nomenklatury politycznej. Niesatysfakcjonujący stan refleksji nad spójnością skłonił niektórych badaczy do socjologicznej redefinicji pojęcia, w której unika się konotacji związanych z polityką społeczną i polityką spójności [Chan, Ho-Pong, Chan 2006; Schiefer, Noll 2017]. Założeniem tych redefinicji było stworzenie zwięzłej definicji pomiarowej, odcinającej się od wyróżniania negatywnej i pozytywnej spójności społecznej, a niekiedy także od diagnozowania jej intensywności, mimo że publikacje formułujące tego typu oceny stanowią istotną część współczesnej literatury naukowej [Golinowska, Kocot 2013; Dziembala 2017; Amin 2002; Cheong i in. 2007; Letki 2008, Huntington 2004; Novy, Swiatek, Moulaert 2012; Ratcliffe, Newman 2011].

W 2006 r. Joseph Chan, To Ho-Pong i Elaine Chan wykazali, że w publikacjach naukowych poruszających temat spójności społecznej dominują dwa nurty definicyjne. W pierwszym z nich spójność definiowana jest jako skutek osiągnięty za pośrednictwem określonych środków (np. ograniczenie nierówności społecznych prowadzi do wzrostu spójności społecznej). Drugi nurt to podejście pluralistyczne, które łączy spójność społeczną z wieloma wymiarami jednocześnie⁹. Wymiary te to m.in.: a) wspólnota wartości i kultura obywatelska; b) porządek społeczny i kontrola społeczna; c) społeczna solidarność i redukcja nierówności ekonomicznych; d) przywiązanie do miejsca i tożsamości; e) kapitał społeczny i sieci społeczne [Chan, Ho-Pong, Chan 2006; por. Beauvais, Jenson 2002].

Mnogość definicji występujących w literaturze spotkała się z krytyką mówiącą, że spójność społeczna to kolejna quasi-koncepcja, która niewiele wnosi do słownika naukowego, ale jest wystarczająco elastyczna, aby na bieżąco dopasowywać się do meandrów i wymogów działań politycznych [Bernard 1999/ 2000]. W reakcji na to zjawisko dokonano socjologicznej redefinicji spójności społecznej, uznając ją za emergentną cechę każdej zbiorowości ludzkiej złączonej więziami

⁸ Zestawienie obejmowało analizę opisów spójności społecznej, które wystąpiły w 10 najpopularniejszych książkach mających w tytule „spójność społeczna”. Wyboru książek dokonano, posługując się wyszukiwarką Google (wyszukiwanie zawężono do lat 1999–2016).

⁹ Na przykład Rada Europy definiuje spójność jako efekt, który objawia się „zdolnością nowoczesnego społeczeństwa do zapewnienia długoterminowego dobrobytu dla wszystkich jego członków, w tym zapewnienia równego dostępu do zasobów, poszanowania godności ludzkiej i różnorodności, osobistej i zbiorowej autonomii oraz odpowiedzialnej partycypacji” [Rada Europy 2005]. Podobnie OECD łączy osiągnięcie spójności społecznej z poprawą wskaźników w następujących aspektach: samowystarczalności, równości społecznej, dostępu do ochrony zdrowia, partycypacji w życiu społecznym i ograniczania patologii [OECD 2006].

społecznymi i opisując jako „stan rzeczy uwzględniający zarówno interakcje wertykalne i horyzontalne występujące pomiędzy członkami zbiorowości, które objawiają się w postaci wzajemnego nastawienia do siebie i norm społecznych, które zakładają zaufanie, poczucie przynależności, chęć partycypacji społecznej i niesienia pomocy oraz ich behawioralne manifestacje” [Chan, Ho-Pong, Chan 2006: 290].

TABELA 1. Dwa komponenty spójności społecznej

	Komponent subiektywny (stan umysłów – deklaracje)	Komponent obiektywny (behawioralne manifestacje)
Wymiar horyzontalny (spójność w społeczeństwie obywatelskim)	<ul style="list-style-type: none"> • Zaufanie uogólnione wobec członków zbiorowości • Gotowość współpracy i pomocy członkom zbiorowości, również należącym do „innej” grupy społecznej niż własna • Tożsamość i poczucie przynależności 	<ul style="list-style-type: none"> • Partycypacja społeczna i żywotność społeczeństwa obywatelskiego • Wolontariat i filantropia • Obecność lub brak sojuszy i rozłamów międzygrupowych
Wymiar wertykalny (spójność na linii obywatel–państwo)	<ul style="list-style-type: none"> • Zaufanie wobec osób publicznych • Zaufanie wobec głównych instytucji politycznych i społecznych 	<ul style="list-style-type: none"> • Udział w życiu politycznym – w głosowaniu, przynależność do partii politycznych itp.

Źródło: [Chan, Ho-Pong, Chan 2006: 294].

W myśl tej definicji spójność społeczna, przypominająca klej łączący jednostki w emergentną całość, uwidacznia się w dwóch komponentach: subiektywnym i obiektywnym (tabela 1). Wspomniana definicja ma charakter minimalistyczny, celowo pomija określenia znane z języka polityk publicznych, takie jak: inkluzja, tolerancja, równe szanse i wspólne wartości. Zabieg ten umożliwia diagnozowanie wzorów spójności społecznej, które różnią się jakościowo (są bardziej hierarchiczne, mniej inkluzyjne itp.) i nie są oceniane przez pryzmat innych wartości nadrzędnych. Definicja pomija również kwestię stawiania spójności społecznej w roli zmiennej zależnej lub niezależnej, która przewija się w wielu rozbieżnych konceptualizacjach obecnych w literaturze naukowej [por. Beauvais, Jenson 2002].

TABELA 2. Sześć wymiarów spójności społecznej – przegląd literatury

1. Relacje społeczne
<ul style="list-style-type: none"> • Partycypacja społeczna, zaangażowanie społeczne • Zaufanie • Kapitał społeczny • Wzajemna tolerancja • Sieci społeczne

TABELA 2. (cd.)

2. Przywiązanie i poczucie przynależności
<ul style="list-style-type: none"> • Poczucie przynależności lub identyfikacji ze zbiorowością (grupą, religią, krajem) • Poczucie przynależności do terytorium • Wspólne wartości, style życia i konteksty socjalizacji • Humanitaryzm, gotowość niesienia pomocy i wchodzenia w interakcje społeczne
3. Stosunek do dóbr wspólnych
<ul style="list-style-type: none"> • Akceptacja ładu społecznego • Przestrzeganie zasad i norm społecznych • Poczucie odpowiedzialności za dobro wspólne
4. Podzielane wartości
<ul style="list-style-type: none"> • Konsensus moralny (aksjologiczny) • Płynność interakcji, w oparciu o wzajemnie uznawane normy postępowania • Homogeniczność w postawach humanizmu i tolerancji wobec odmienności
5. Obiektywna i subiektywna jakość życia
<ul style="list-style-type: none"> • Zapewnienie równości w dostępie do zasobów i partycypacji społecznej • Ochrona autonomii i godności (w odniesieniu do różnorodności) • Samopoczucie psychologiczne i fizyczne • Obiektywne warunki życiowe
6. Równość/nierówność
<ul style="list-style-type: none"> • Religijne, etniczne, kulturowe i społeczne źródła nierówności i segregacji • Stopień nierówności pomiędzy jednostkami i grupami społecznymi • Nierówna dystrybucja zasobów materialnych i niematerialnych wśród członków zbiorowości

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Schiefer, Noll 2017].

TABELA 3. Spójność społeczna – trzy wymiary analityczne

Relacje społeczne
<ul style="list-style-type: none"> • Jakość oraz ilość relacji i sieci społecznych • Partycypacja polityczna (np. frekwencja w wyborach) • Partycypacja społeczna (zaangażowanie obywatelskie) • Zaufanie horyzontalne (pomiędzy jednostkami) i wertykalne (wobec instytucji) • Dystanse społeczne i nastroje międzygrupowe
Przywiązanie i poczucie przynależności
<ul style="list-style-type: none"> • Percepcja siebie jako integralnej części grupy/zbiorowości • Percepcja przynależności do grupy społecznej/zbiorowości jako ważnej części tożsamości indywidualnej
Stosunek do dóbr wspólnych
<ul style="list-style-type: none"> • Poczucie odpowiedzialności za dobra wspólne • Działanie na rzecz potrzeb i korzyści grupy/zbiorowości przy jednoczesnym ograniczaniu własnych celów i potrzeb • Uznawanie instytucji społecznych • Stosowanie się do zasad organizujących życie zbiorowe oraz obowiązujących zasad zmieniania porządku społecznego, których przeciwieństwem jest dewiacja i naruszanie norm społecznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Schiefer, Noll 2017].

W podobny sposób do definiowania spójności społecznej podeszli David Schiefer i Jolanda van der Noll [2017], dokonując przeglądu współczesnej literatury naukowej, którego celem było stworzenie zwięzłej, operacyjnej definicji spójności. Dowiedli oni, że w definicjach obecnych w literaturze przewija się sześć różnych wymiarów analitycznych opisujących spójność (tabela 2). Schiefer i Noll twierdzą, że operacjonalizację spójności społecznej należy oprzeć wyłącznie na pierwszych trzech wymiarach, gdyż pozostałe stanowią jej determinanty i konsekwencje. Ich zdaniem pomiaru spójności można dokonywać na poziomie mikro-, mezo- i makrospołecznym. Wzór spójności uwidacznia się na przecięciu trzech wymiarów analitycznych (tabela 3), które trzeba uwzględniać przy wyborze wskaźników empirycznych. W wyniku dokonanego przeglądu literatury Schiefer i Noll pozytywnie ocenili zwięzłą definicję spójności społecznej zaproponowaną przez zespół Chana [Chan, Ho-Pong, Chan 2006]. Obie omówione prace wyrażają sprzeciw wobec traktowania spójności społecznej jako przeciwieństwa rozpadu społecznego. Towarzyszące im operacjonalizacje umożliwiają diagnozę jakościowych podobieństw i różnic pomiędzy zbiorowościami społecznymi. Spójność nie stanowi tu konstrukt używanego do ocen i porównań. Nie tworzy się wzorca odniesienia dla diagnozowania intensywności spójności, który mógłby posłużyć do umieszczania wyniku na uniwersalnej osi o dwóch krańcach: braku oraz maksymalnej spójności.

Warto dodać, że we współczesnej literaturze socjologicznej równolegle występuje też inna interesująca redefinicja spójności społecznej (dwie dekady starsza od redefinicji omówionych powyżej), która nie łączy spójności z funkcjami politycznymi. Jej autorem jest przywoływany wcześniej David Lockwood, nawiązujący do swoich tez na temat integracji społecznej i systemowej. W odróżnieniu od autorów omówionych wcześniej redefinicji Lockwood nie sprzeciwiał się diagnozowaniu intensywności spójności społecznej i wpisał spójność w wysublimowaną konstrukcję teoretyczną, która opiera się na zabiegu definicyjnym określającym spójność społeczną i integrację obywatelską (ang. *civic integration*) jako dwa wymiary służące do analizy integracji społecznej [Lockwood 1999].

Integracja obywatelska to stan, w którym ład interakcyjny jest ugruntowany na bezosobowych, uniwersalnych i powszechnie uznawanych zasadach postępowania, przyjmujących postać cywilnych, politycznych i socjalnych praw obywatelskich obowiązujących na poziomie makrospołecznym. Jej przeciwieństwem jest obywatelska korupcja (ang. *civic corruption*). Spójność społeczna uwidacznia się na poziomie mezospołecznym (np. w zbiorowości terytorialnej) w postaci norm wzajemnej zyczliwości i podstawowych sieci społecznych, czyli zaangażowania w organizacje wolontariackie i wzajemnej pomocy. Przeciwieństwem spójności jest rozpad społeczny (ang. *social dissolution*). Pomiar integracji

społecznej danej zbiorowości skupia się na deficytach spójności społecznej i integracji obywatelskiej. Główne wskaźniki rozpadu społecznego to zanik zaangażowania w organizacje wolontariackie, wzrost tradycyjnej przestępczości, zamieszki uliczne i dezorganizacja rodziny (rozpad rodziny, kryzys wewnątrz rodziny, samotne rodzicielstwo). Korupcja obywatelska uwidacznia się w negocjowaniu polityki wspierającej oficjalne prawa obywatelskie (m.in. prawo własności i regulacje dotyczące zawierania umów), wspieraniu partii ekstremalnych oraz w przestępstwach ekonomicznych. Postawom tym sprzyja utrata zdolności systemu społecznego do generowania stabilnego i bezpiecznego zatrudnienia oraz osłabienie powszechnego systemu wsparcia socjalnego [Lockwood 1999].

Dezintegracja systemowa działa negatywnie na integrację społeczną i ma związek z procesami makrospołecznymi (ekonomicznymi, politycznymi i kulturowymi) zachodzącymi na poziomie ponadlokalnym (globalnym i krajowym), które są charakterystyczne dla późnej nowoczesności. Zmiany ekonomiczne dotyczą zmiany modelu produkcji (np. postfordyzm, automatyzacja, praca zdalna, centra i peryferie), rzutującej również na rynek pracy. Zmiany polityczne mają związek z wyczerpywaniem się modelu państwa-producenta i poszerzaniem współpracy z podmiotami prywatnymi. Zmiany kulturowe oznaczają rozpowszechnianie się postaw postmaterialistycznych, które charakteryzuje zindywidualizowanie konsumpcji i stylów życia, zmiana podejścia do pracy zarobkowej, występowanie postaw proekologicznych i niestandardowych form życia rodzinnego [Mouzelis 1999]. Do makroprocesów dezintegrujących system społeczny można także zaliczyć przemiany technologiczne rzutujące na komunikację społeczną (nowe media, osłabienie tradycyjnych forów kształtowania opinii publicznej), zmiany klimatyczne i geopolityczne konflikty interesów wymuszające m.in. wojny i ruchy migracyjne oraz długofalowe procesy demograficzne (skutkujące np. starzeniem się społeczeństw).

Rekonstrukcja pojęcia spójności społecznej dokonana przez Lockwooda różni się od poprzednich sugestią istnienia kontinuum integracja–dezintegracja. Takie podejście spotkało się z krytyką, ponieważ w momencie diagnozowania skali rozpadu społecznego badana zbiorowość nadal istnieje, czyli jest spójna [Chan, Ho-Pong, Chan 2006]. Zachęca ono do tworzenia badań o charakterze utylitarnym, powiązanych z realizacją celów politycznych, oraz szerokich porównań diagnozujących odchylenia od normy, co może osłabiać zainteresowanie jakościowymi różnicami w spójności społecznej badanych zbiorowości. Sugerowanie istnienia kontinuum spójności tworzy pokusę przeprowadzenia badań ilościowych, służących do oceny intensywności spójności w odniesieniu do normy będącej konstruktem badawczym. Opisywanie spójności na podstawie ogólnego wyniku

jest złudne i może skutkować nietrafnymi wnioskami. W takim przypadku lepszą strategią jest opis spójności przez pryzmat konstelacji danych szczegółowych, które odzwierciedlają jakościowe zróżnicowanie badanych zbiorowości [Botterman, Hooghe, Reeskens 2012; Schiefer, Noll 2017].

PORÓWNANIE POJĘĆ

Z racji swego nowatorstwa rekonstrukcje pojęcia spójności nie wpłynęły dotychczas na redukcję pluralizmu definicyjnego widocznego w badaniach spójności społecznej. Większość dotychczasowych badań, które sięgały po rekonstruowane pojęcie spójności społecznej, skupiała się na porównaniach międzynarodowych [Dragolov i in. 2013; Dragolov i in. 2016; Delhey, Dragolov 2016; Delhey i in. 2018]¹⁰. W literaturze naukowej jest niewiele publikacji stosujących omówione podejście do badania spójności w zbiorowościach mniejszych niż państwa i regiony [Boehnke i in. 2019; Deineko 2021]¹¹. W Polsce nie ma przykładów badań prezentujących perspektywę definicyjną przyjętą w tym artykule¹², nie brakuje natomiast publikacji analizujących związki kapitału społecznego i społeczeństwa obywatelskiego z funkcjonowaniem wybranych wymiarów życia społecznego. Warto przyjrzeć się obu tym pojęciom, ponieważ są one wykorzystywane do badania więzi społecznych w zbiorowościach terytorialnych. Czym odróżniają się od spójności? Czy mogą być przydatne w diagnozowaniu lokalnych wzorów spójności społecznej?

¹⁰ Publikacje zawarte w odnośniku bibliograficznym są pochodną projektu fundacji Bertelsmanna „Social Cohesion Radar”, który ma skalę globalną. Dowiedziono w nim m.in., że w społeczeństwach państw europejskich nierówności ekonomiczne, religijność i orientacja na wartości materialistyczne wykazują negatywną korelację ze wskaźnikami spójności społecznej [por. Delhey i in. 2018].

¹¹ W pierwszej z cytowanych publikacji opisano wzór spójności społecznej w mieście Meksyk [Boehnke i in. 2019] w oparciu o metodologię fundacji Bertelsmanna [por. Dragolov i in. 2013]. Druga publikacja bazuje na danych jakościowych z wywiadów pogłębionych. Ich celem była diagnoza spójności społecznej ukraińskiej *hromady*, która powstała w wyniku połączenia dwóch jednostek samorządu terytorialnego w jedną całość [Deineko 2021].

¹² Jakościowe zróżnicowanie lokalnej spójności społecznej w Polsce nigdy nie było bezpośrednim przedmiotem badań naukowych. Nie badano w ten sposób gmin i miejscowości ani zróżnicowania w ich obrębie, nie dokonywano też porównań międzynarodowych. Wyjątek stanowią panelowe badania spójności społecznej Głównego Urzędu Statystycznego, które korzystają z definicji ukierunkowanej na monitorowanie rozwoju społecznego (nie pokrywa się ona z perspektywą definicyjną przedstawioną w tym artykule). GUS opublikował wyniki zagregowane w podziale na typ miasta (poniżej 20 tys., 20–100 tys., 100–500 tys., powyżej 500 tys.), bez dokonywania pogłębionych porównań jakościowych konkretnych miast [GUS 2019; GUS 2020].

Badania kapitału społecznego są ważnym punktem odniesienia dla badaczy spójności społecznej [por. Chan, Ho-Pong, Chan 2006; Cheong i in. 2007; Schiefer, Noll 2017]. Sięganiu po dane uzyskane tą drogą powinna jednak towarzyszyć świadomość, że socjologiczne redefinicje spójności społecznej, które przedstawiono w artykule, są pojęciami nieco szerszymi i pozbawionymi odniesienia do „produktywności”, czyli sprzyjania lub utrudniania osiągania innych wartości. Nie dają zatem teoretycznych podstaw do wysuwania apriorycznych twierdzeń, że niektóre więzi społeczne korzystnie wpływają na funkcjonowanie pewnych aspektów życia zbiorowego. Pojęcie kapitału społecznego służy do charakteryzowania jakości więzi społecznych i nawiązuje do języka ekonomii. Jego stosowanie spotkało się z poważnym zarzutem nieadekwatnego użycia języka ekonomii do opisu zjawisk społecznych, sformułowanym przez Roberta Solowa, laureata ekonomicznej Nagrody Nobla [Solow 1999]. Według wielu innych autorów jest to pojęcie mgliste i wieloznaczne, w związku z czym bywa powszechnie używane w dyskursie politycznym [Häuberer 2011; Castiglione, van Deth, Wolleb 2008; Lin 2001]. Traktowanie kapitału społecznego jako cechy zbiorowości terytorialnych (gminy, regionu, kraju) ma swe źródło w dorobku Roberta Putnama. W ujęciu Putnamowskim kapitał społeczny to cecha więzi społecznych, która sprzyja sprawności działania społeczeństwa jako całości [Putnam 1995]¹³. Takie ujęcie kapitału społecznego sprawia, że pojęcie to nadaje się do badania zbiorowości terytorialnych. Skutkuje to jednak formułowaniem ocen wartościujących więzi społeczne w odniesieniu do sprawności zbiorowości w osiąganiu określonych celów. Podejście Putnamowskie jest krytykowane, ponieważ kapitał społeczny, przynosząc korzyści w wybranym wymiarze życia zbiorowego, w innych może przynosić straty dla jednostek, grup i całej zbiorowości [Portes, Landolt 1996; Arneil 2006; Gambetta 2009]. Mimo tej krytyki traktowanie kapitału społecznego jako cechy zbiorowości znalazło powszechną akceptację na przełomie XX i XXI w. zarówno w badaniach porównawczych, wykorzystujących zestandaryzowane wskaźniki kapitału społecznego, jak i w badaniach pogłębionych, których celem była jakościowa diagnoza kapitału społecznego konkretnych zbiorowości terytorialnych w konkretnym wymiarze ich funkcjonowania [por. Castiglione, van Deth, Wolleb 2008]. Zainteresowania badaczy skupiają się wokół kapitału społecznego, sprzyjającego m.in. dobrobytowi

¹³ Zdaniem Putnama kapitał społeczny odnosi się „[...] do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa ułatwiając skoordynowane działania: «Tak jak i inne postaci kapitału, kapitał społeczny jest produktywny, umożliwia bowiem osiągnięcie pewnych celów, których nie dałoby się osiągnąć, gdyby go zabrakło ...]» [Putnam 1995: 258].

ekonomicznemu, odpowiedniemu funkcjonowaniu polityki społecznej czy sprawności działania instytucji demokratycznych [Działek 2011; GUS 2020; Swianiewicz i in. 2008; Theiss 2007; Trutkowski, Mandes 2005; Czapiński, Panek 2015]. Cechy społeczeństwa mierzone w ramach badań nad kapitałem społecznym (m.in. zaufanie, partycypacja społeczna, normy wzajemności, sieci społeczne, stosunek do norm i wartości) są odnoszone do sprawności działania zbiorowości w określonym wymiarze życia społecznego. Ponadto część badaczy kapitału społecznego korzysta z perspektywy sieciowej. W ujęciu sieciowym istotną rolę odgrywa pomostowy kapitał społeczny, który jest uważany za korzystny dla całej zbiorowości [Putnam 2008; por. Hornsey, Hogg 2000; Letki 2008]. Pomostowy kapitał społeczny opiera się głównie na słabych więziach społecznych i odpowiada za spójność społeczną, która jest tożsama z liczbą powiązań sieciowych łączących ludzi o różnym pochodzeniu grupowym [por. Granovetter 1973]. Pomimo że tezy te znalazły wielu zwolenników, należy podkreślić, że część badaczy korzysta z perspektywy sieciowej, nie zakładając z góry pozytywnych skutków spójności społecznej dla badanych zbiorowości. Pozwala to uniknąć apriorycznego przeciwstawiania kapitału wiążącego i pomostowego, umożliwiając skupienie się na „produktywności” różnych form kapitału społecznego dla badanych zbiorowości [por. Häuberer 2011; Cheong i in. 2007; Swianiewicz i in. 2008; Theiss 2013].

Drugim pojęciem służącym do oceniania jakości więzi społecznych jest „społeczeństwo obywatelskie”. Badania nad stanem społeczeństwa obywatelskiego często traktują zaangażowanie obywateli w organizacje non-profit (wolontariat, uczestnictwo, filantropia), kondycję sektora non-profit i uczestnictwo polityczne obywateli (petycje, ruchy społeczne, frekwencja wyborcza) jako wskaźniki charakteryzujące jakość więzi społecznych [por. Salamon, Sokołowski, Haddock 2017; Podemski 2014; Misztal, Kościański 2019; Jasnosz 2020]. Takie podejście do społeczeństwa obywatelskiego zawęża się do zainteresowania stanem i wyjaśnieniem aktywizmu obywatelskiego w ramach formalnych kanałów partycypacji społecznej¹⁴. Perspektywa ta jest powiązana z ideą współzarządzania publicznego, w którym znaczącą rolę odgrywa aktywna polityka społeczna, współpraca administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi i obywatelska kontrola organów sprawujących władzę [Hausner, Jessop, Mazur 2017; Grewiński 2009; Rymsha 2013]. Podejście to sprowadza więzi społeczne do ich funkcji w systemie

¹⁴ Polacy uzyskują gorsze wyniki niż społeczeństwa zachodnie we wskaźnikach formalnej partycypacji społecznej. Prowokuje to badaczy do powielania tezy o „próżni socjologicznej”. Termin ten został stworzony przez Stefana Nowaka w innym kontekście historycznym, co wyraża go z precyzyjnego desygnatu i przyczynia się do formułowania nietrafnych ocen więzi społecznych [Pawlak 2015].

rządzenia, co skutkuje ocenianiem integracji społecznej przez pryzmat jej związków ze sprawnością działania instytucji demokratycznych oraz produkcją dóbr i usług publicznych [por. Załęski 2012; Marody 2005].

W literaturze socjologicznej występują również analizy „nieinstytucjonalizowanych” wymiarów społeczeństwa obywatelskiego. Temu typowi publikacji towarzyszy niechęć wobec uproszczonego stygmatyzowania społeczeństw o niskich wskaźnikach zaangażowania obywatelskiego (uczestnictwo w organizacjach, wolontariat, filantropia, frekwencja wyborcza itp.) jako mniej lub gorzej zintegrowanych. Nurt ten eksploruje różnorodne atrybuty zbiorowości, które odzwierciedlają jakość więzi społecznych, jak: solidarność międzyludzka, sieci współpracy, ruchy społeczne, zaufanie społeczne, odpowiedzialność za dobro wspólne oraz identyfikacja grupowa i terytorialna. Dużo uwagi poświęca dynamice i różnicom jakościowym w zbiorowościach, aby wykazać, że są one zintegrowane społecznie na swój sposób. Jest to postawa krytyczna, która nie neguje potrzeby wartościowania społeczeństw, ale krytykuje wartościowania dokonywane w oparciu o uproszczone kryteria [Warren 2001; Pietrzyk-Reeves 2022; Chimiak 2014; Skrzypczak 2015]. Badacze tego nurtu podejmują dyskusję z publikacjami na temat „zinstytucjonalizowanego” wymiaru społeczeństwa obywatelskiego, które ich zdaniem fetyszyczą sformalizowany aktywizm społeczny i formułują nietrafne oceny stanu więzi społecznych w badanych zbiorowościach. Używają przy tym pojęcia społeczeństwa obywatelskiego, gdyż jest ono jednym z najsilniejszych pojęć organizujących współczesny dyskurs polityczny. Czynią tak mimo świadomości jego genetycznego obciążenia, które wiąże się z wartościowaniem społeczeństw na mniej lub bardziej „obywatelskie” na podstawie wybranych kryteriów funkcjonowania systemu społecznego.

W odróżnieniu od dostępnych ujęć społeczeństwa obywatelskiego socjologiczna redefinicja spójności społecznej odcina się od wartościowania zdiagnozowanych stanów rzeczy; nie istnieje też żadna teoria, która uzasadniałaby tego typu działania. Mimo to badania społeczeństwa obywatelskiego mogą stanowić interesujące źródło danych dla badaczy spójności, gdyż obejmują niektóre wymiary analityczne obecne w definicjach operacyjnych spójności społecznej. Korzystając z tych danych należy jednak ostrożnie, ponieważ służyły one do oceny stanu więzi społecznych w odniesieniu do wybranych kontekstów funkcjonowania zbiorowości, które były przedmiotem zainteresowania badaczy, co – w połączeniu z przyjętą perspektywą teoretyczną – mogło rzutować na wybór wskaźników i sposób operacjonalizacji zmiennych.

PODSUMOWANIE

Socjologiczne redefinicje spójności społecznej pozbawione są wartościowania (dobra/zła spójność), a niektóre również natężenia (silna/słaba spójność). Mają charakter ogólny i służą do opisu zbiorowości społecznych, dlatego nadają się do badania zbiorowości terytorialnych, które stanowią zwartą jednostkę osiedleńczą (wieś, miasto). Refleksja nad lokalną spójnością społeczną nie mieści się w standardowych diagnozach spójności społecznej, tworzonych w ujęciu regionalnym i międzypaństwowym, które przeważają w literaturze poświęconej polityce spójności [Golinowska, Kocot 2013; Walesiak, Dehnel 2020; Komisja Europejska 2022]. Dlaczego zatem warto posługiwać się pojęciem spójności społecznej w badaniach zbiorowości terytorialnych mniejszych niż państwo lub województwo?

Po pierwsze, zrekonstruowane pojęcie spójności pozwala na szerokie wykorzystywanie dorobku klasycznej socjologii w badaniu lokalnych więzi społecznych, zarówno przy operacjonalizacji, jak i opisywaniu wyników. Jest terminem wolnym od ukrytego wartościowania i odniesienia do pełnionej funkcji, czego nie można powiedzieć o kapitale społecznym i społeczeństwie obywatelskim. Ucina to pokusę apriorycznego spoglądania na spójność społeczną przez pryzmat jej produktywności i porównywania rzeczywistości empirycznej do wzorców normatywnych, które są konstruktami teoretycznymi poprzedzającymi etap projektowania narzędzi i zbierania danych.

Po drugie, zrekonstruowane pojęcie spójności ma potencjał do użycia w badaniach nad lokalną spójnością społeczną, która dotychczas nie była głównym przedmiotem pomiarów empirycznych, gdyż te skupiały się na porównaniach państw i regionów. Na podstawie zrekonstruowanego pojęcia spójności można diagnozować jakościowe różnice stanu więzi społecznych, zarówno w obrębie badanych miejscowości (np. w podziale na osiedla), jak i pomiędzy nimi, pozyskując informacje potrzebne do lepszego adresowania polityk publicznych. W państwach demokratycznych zbiorowości terytorialne mają otwarte granice dla przepływu osób, zasobów i idei. Eksploracja wzorów lokalnych spójności społecznej w miejscowościach (miastach/wsiach) nabiera znaczenia w obliczu przemian makrospołecznych, których współcześnie doświadczają zamieszkujące je zbiorowości. Na procesy strukturacji zachodzące w obrębie zbiorowości terytorialnej wpływają zarówno czynniki endogenne, jak i egzogenne. Wielopoziomowość życia gospodarczego i politycznego sprawia, że miejscowości doświadczają skutków dynamiki globalnej i ogólnokrajowej. Mowa tu o procesach demograficznych, politycznych, ekologicznych, technologicznych, kulturowych i rynkowych,

które na poziomie mezospołecznym (w obrębie danej miejscowości) oddziałują m.in. na migracje, starzenie się i zmiany struktury ludności, jakość usług publicznych, poziom bezrobocia, bezpieczeństwo publiczne i przychody gospodarstw domowych. Sięgając do terminologii Davida Lockwooda, można stwierdzić, że wymienione zjawiska dezintegrują lokalne systemy społeczne, ale spotykają się z różnymi odpowiedziami w ramach integracji społecznej, mogącymi stanowić interesujący temat badań empirycznych. Badania lokalnej spójności społecznej powinny w przyszłości obejmować współwystępowanie określonych wzorów spójności z innymi cechami zbiorowości, jak m.in. rozkład opinii publicznej, behawioralne manifestacje postaw (np. głosowanie w wyborach lub pomoc sąsiedzka) czy realne działania władz lokalnych wobec zmian społecznych, z którymi mierzy się badana miejscowość. Diagnoza tego rodzaju może również zyskać charakter przekrojowy, jeśli uwzględni porównanie: a) różnych typów miejscowości (miasta i wsie); b) miejscowości różniących się liczbą ludności; c) wzorów spójności społecznej z profilem ekonomicznym i demograficznym badanych miejscowości, odczytanym ze statystyk publicznych.

BIBLIOGRAFIA

- Alexander Jeffrey C., Bernhard Giesen, Richard Münch, Neil J. Smelser** (red.). 1987. *The micro-macro link*. Los Angeles: University of California Press.
- Amin Ash**. 2002. "Ethnicity and the multicultural city: Living with diversity". *Environment and Planning A: Economy and Space*, 34(6), 959–980. DOI: 10.1068/a3537.
- Archer Margaret**. 2013. *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, tłum. Agata Dziuban. Kraków: ZW Nomos.
- Archer Margaret**. 1996. "Social integration and system integration: Developing the distinction". *Sociology* 30(4): 679–699.
- Arneil Barbara**. 2006. *Diverse communities. The problem with social capital*. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Banfield Edward C.** 1958. *The moral basis of a backward society*. Glencoe IL: The Free Press.
- Beauvais Caroline, Jane Jenson**. 2002. *Social cohesion: Updating the state of the research*. CPRN Discussion Paper No. F|22, Ottawa: Canadian Policy Research Networks.
- Beck Ulrich, Anthony Giddens, Scott Lash**. 2009. *Modernizacja refleksyjna*, tłum. Jacek Koniczny. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bellah Robert N.** 1995/1996. "Community properly understood: A defense of democratic communitarianism". *The Responsive Community* 6(1): 49–54.
- Bernard Paul**. 1999/2000, *Social cohesion: A dialectical critique of a quasi-concept*. Paper SRA-491. Ottawa: Strategic Research and Analysis Directorate, Department of Canadian Heritage.
- Boehnke Klaus, Adriana Berrueto, Georgi Dragolov, Paloma Ocampo Villegas**. 2019. "Are value preferences and social cohesion interconnected? The case of Mexico". *Acta de investigación psicológica* 9(2): 35–45.

- Botterman Sarah, Marc Hooghe, Tim Reeskens.** 2012. “«One size fits all»? An empirical study into the multidimensionality of social cohesion indicators in Belgian local communities”. *Urban Studies* 49(1): 185–202.
- Bourdieu Pierre, Löic J.D. Wacquant.** 2001. *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, tłum. Anna Sawisz. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Castiglione Dario, Jan W. van Deth, Guglielmo Wolleb** (eds.) 2008. *The handbook of social capital*. New York: Oxford University Press.
- Chan Joseph, Ho-Pong To, Elaine Chan.** 2006. “Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research”. *Social Indicators Research* 75: 273–302.
- Cheong Pauline H., Rosalin Edwards, Harry Goulbourne, John Solom.** 2007. “Immigration, social cohesion and social capital: A critical review”. *Critical Social Policy* 27(1): 24–49.
- Chesi Antonio M.** 2004. Social cohesion and related concepts. In: *Advances in sociological knowledge. Over half a century*, N. Genov (eds.), 205–219. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Chimiak Galia.** 2014. Nieodkryty wymiar III sektora. Badania niezinstytucjonalizowanych przejawów społecznikostwa – przegląd literatury. W: *Nieodkryty wymiar III sektora. Wprowadzenie do badań nad nowym społecznikostwem*, S. Mocek (red.), 81–107. Warszawa: Collegium Civitas i CWAL CAL.
- Clegg Steward R., Cynthia Hardy, Thomas B. Lawrence, Walter R. Nord** (eds.). 2006. *The Sage handbook of organization studies*, 2nd ed. London: SAGE.
- Comte Auguste.** 2009. *Rozprawa o duchu filozofii pozytywnej*, tłum. J.K. Warszawa: Hachette Polska.
- Cooley Charles H.** (red.). 1909. *Social organization: A study of the larger mind*. New York, NY: Charles Scribner’s Sons.
- Coser Lewis A.** 2009. *Funkcje konfliktu społecznego*, tłum. S. Burdziej. Kraków: ZW Nomos.
- Czapiński Janusz, Tomasz Panek** (red.). 2015. *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.
- Deineko Oleksandra O.** 2021. “Social cohesion in decentralized Ukraine: From old practices to new order”. *Studia Socjologiczne* 1(240): 117–138.
- Delhey Jan, Georgi Dragolov.** 2016. “Happier together. Social cohesion and subjective well-being in Europe”. *International Journal of Psychology* 51(3): 163–176.
- Delhey Jan, Klaus Boehnke, Georgi Dragolov, Zsófia S. Ignácz, Mandi Larsen, Jan Lorenz, Michael Koch.** 2018. “Social cohesion and its correlates: A comparison of Western and Asian Societies”. *Comparative Sociology* 17(3–4): 426–455.
- DiMaggio Paul J., Walter W. Powell.** 1983. “The iron cage revisited. Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields”. *American Sociological Review* 48(2): 147–160.
- Dragolov Georgi, Zsófia S. Ignacz, Jan Lorenz, Jan Delhey, Klaus Boehnke.** 2013. “Social cohesion radar. Measuring common ground”. *An international comparison of social cohesion. Codebook*. Gütersloh: Bertelsmann Foundation.
- Dragolov Georgi, Zsófia S. Ignácz, Jan Lorenz, Jan Delhey, Klaus Boehnke, Kai Unzicker.** 2016. *Social cohesion in the Western World. What holds societies together: Insights from the social cohesion radar*. Cham: Springer.
- Durkheim Emile.** 2011. *Samobójstwo*, tłum. K. Wakar. Warszawa: Oficyna Naukowa.

- Durkheim Emile.** 1999. *O podziale pracy społecznej*, tłum. K. Wakar. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dzialek Jarosław.** 2011. „Kapitał społeczny – ujęcie teoretyczne i praktyka badawcza”. *Studia Regionalne i Lokalne* 3(45): 100–118.
- Dziembala Małgorzata.** 2017. „Spójność społeczna w krajach i regionach Unii Europejskiej w świetle wskaźnika postępu społecznego”. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy* 51(3): 142–154. DOI: 10.15584/nsawg.2017.3.12.
- Etzioni Amitai.** 2004. *The common good*. Cambridge: Polity Press.
- Evans-Pritchard Edward.** 1940. *The Nuer: A description of the modes of Livelihood and political institutions of a Nilotic people*. Oxford: Clarendon Press.
- Fligstein Neil.** 2001. “Social skill and theory of fields”. *Social Theory* 19(2): 105–125.
- Fligstein Neil, Doug McAdam.** 2012. *A theory of fields*. New York: Oxford University Press.
- Fonseca Xavier, Stephan Lukosch, Frances Brazier.** 2019. “Social cohesion revisited: a new definition and how to characterize it”. *Innovation. The European Journal of Social Science Research* 32(2): 231–253. DOI: 10.1080/13511610.2018.1497480.
- Friedkin Noah E.** 2004. “Social cohesion”. *Annual Review of Sociology* 30(1): 409–425.
- Gambetta Diego.** 2009. *Mafia sycylijska – prywatna ochrona jako biznes*, tłum. J. Kutyla. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Gellner Ernst.** 1994. *Conditions of liberty. Civil society and its rivals*. London: Hamish Hamilton.
- Giddens Anthony.** 2003. *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, tłum. Stefan Amsterdamski. Poznań: Zysk i Ska.
- Giddens Anthony.** 1998. *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, tłum. H. Jankowska. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Golinowska Stanisława.** 2011. „O spójności i kapitale społecznym oraz europejskiej i polskiej polityce spójności”. *Polityka Społeczna* 5–6: 13–21.
- Golinowska Stanisława, Ewa Kocot.** 2013. *Spójność społeczna. Stan i perspektywy rozwoju społecznego kraju w przekrojach regionalnych*. Warszawa: Scholar.
- Granovetter Mark S.** 1973. “The strength of weak ties”. *American Journal of Sociology* 78(6): 1360–1380.
- Greenwood Royston, Christine Oliver, Thomas B. Lawrence, Renate E. Mayer (eds.).** 2017. *The SAGE handbook of organizational studies. Second edition*. London: SAGE.
- Grewiński Mirosław.** 2009. *Wielosektorowa polityka społeczna: O przeobrażeniach państwa socjalnego*. Warszawa: WSP TWP.
- GUS 2019.** *Regionalne zróżnicowanie jakości życia w 2018 r. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS 2020.** *Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Habermas Jürgen.** 2002. *Przyczynek do krytyki rozumu funkcjonalnego. Teoria działania komunikacyjnego*, tom 2, tłum. A.M. Kaniowski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hausner Jerzy, Bob Jessop, Stanisław Mazur (red.).** 2017. *Governance. Wybór tekstów klasycznych*. Warszawa: Scholar.
- Häuberer Julia.** 2011. *Social capital theory: Towards a methodological foundation*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hechter Michael (ed.).** 1983. *The microfoudations of macrosociology*. Philadelphia: Temple University Press.

- Hofstede Geert.** 2001. *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks CA: SAGE.
- Homans George C.** 1968. *The human group*. London: Routledge & Paul Kagan.
- Hornsey Matthew J., Michael A. Hogg.** 2000. "Assimilation and diversity: An integrative model of subgroup relations". *Personality and Social Psychology Review* 4(2): 143–156.
- Huntington Samuel P.** 2004. *Who are we? The challenges to America's national identity*. London: Simon and Schuster.
- Jacher Władysław.** 1973. *Teoria więzi społecznej w socjologii Emila Durkheima*. Lublin: TN KUL.
- Jacher Władysław.** 1971. „Źródła i czynniki integracji społecznej i socjalizacji w socjologii Emila Durkheima”. *Roczniki Filozoficzne* 19(2): 133–165.
- Jasnosz Karolina.** 2020. „Kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce po 1989 roku i jego obecna kondycja”. *Rocznik Administracji Publicznej* 6: 177–202.
- Jenson Jane.** 2010. *Defining and measuring social cohesion*. London: Commonwealth Institute and United Nations Research Institute for Social Development.
- Jenson Jane, Denis Saint-Martin.** 2003. "New routes to social cohesion. Citizenship and the social investment state". *The Canadian Journal of Sociology* 28(1): 77–99.
- Karwacki Arkadiusz.** 2009. „Spójność – kluczowe pojęcie dla współczesnej polityki społecznej (inspiracje, tropy, wyzwania)”. *Studia Socjologiczne* 1(192): 9–51.
- Kołodziejski Marek.** 2022. *Spójność gospodarcza, społeczna i terytorialna. Dokumenty informacyjne o Unii Europejskiej*. Bruksela: Parlament Europejski. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/93/spojnosc-gospodarcza-spoeczna-i-terytorialna> [dostęp: 27.06.2022].
- Komisja Europejska.** 2022. Spójność w Europie do 2050 roku. Ósmy raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej. Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej.
- Lawrence Thomas B., Roy Suddaby.** 2006. Institutions and Institutional Work. In: *Sage handbook of organization studies*, 2nd edition, S.R. Clegg, C. Hardy, Th.B. Lawrence, W.R. Nord (eds.), 215–254. London: SAGE.
- Lepsius Karl.** 1997. Institutionalisation und Deinstitutionalisierung von Rationalitätskriterien. In: *Institutionenwandel*, G. Göhler (eds.), 55–69. Leviathan: Zeitschrift für Sozialwissenschaft, Sonderheft 16. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Letki Natalia.** 2008. "Does diversity erode social cohesion? Social capital and race in British neighbourhoods". *Political Studies* 56(1): 99–126.
- Lindenberg Siegwart.** 2006. Prosocial behavior, solidarity and framing processes. In: *Solidarity and prosocial behavior. An integration of sociological and psychological perspectives*, D. Fetchenhauer, A. Flache, A.P. Buunk, S. Lindenberg (eds.), 23–43. New York: Springer.
- Lin Nan.** 2001. *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge MA: Cambridge University Press.
- Linton Ralph.** 2000. *Kulturowe podstawy osobowości*, tłum. A. Jasińska-Kania. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lloyd Christopher, Matti Hannikainen (eds.)** 2022. *Social cohesion and welfare states. From fragmentation to social peace*. London: Routledge.
- Lockwood David.** 1964. Social integration and system integration. In: *Explorations in social change*, G.K. Zollschan, W. Hirsch (eds.), 244–257. London: Routledge.
- Lockwood David.** 1999. Civic integration and social cohesion. In: *Capitalism and social cohesion. Essays on exclusion and integration*, I. Gough, G. Olofsson (eds.), 63–84. New York: Macmillan Press Ltd.

- Luhmann Niklas.** 1994. *Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego*, tłum. G. Skąpska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lukes Steven M.** 2006. Władza w ujęciu radykalnym. W: *Współczesne teorie socjologiczne*, A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), t. 1, 502–511. Warszawa: Scholar.
- Lucka Daria.** 2011. „Marzenie o wspólnotcie: Retrospektywna fikcja czy wizja przyszłości? Komunitariańska koncepcja wspólnoty”. *Studia Socjologiczne* 4(203): 27–45.
- Marody Mirosława.** 2005. Społeczeństwo poobywatelskie? W: *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska. Europa. Świat*, W. Wesołowski, J. Włodarek (red.), 211–220. Warszawa: Scholar.
- Merton Robert K.** 2002. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. E. Morawska, J. Wertenstein-Żuławski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Messner Steven F., Helmut Thome, Richard Rosenfeld.** 2008. “Institutions, anomie and violent crime: Clarifying and elaborating institutional-anomie theory”. *International Journal of Conflict and Violence* 2(2): 163–181.
- Middleton John, David Tait** (eds.). 1958. *Studies in African segmentary systems*. London: Routledge.
- Misztal Wojciech, Artur Kościński** (red.). 2019. *Falująca obywatelskość. Stare wzory i nowe tendencje*. Warszawa: IFIS PAN.
- Moreno Jakob, Hellen H. Jennings.** 1938. “Statistics of social configurations”. *Sociometry* 1: 342–374.
- Mouzelis Nicos.** 1999. Differentiation and marginalization in late modernity. In: *Capitalism and social cohesion. Essays on exclusion and integration*, I. Gough, G. Olofsson (eds.), 191–207. London: Macmillan Press Ltd.
- Mouzelis Nicos.** 1997. “Social and system integration: Lockwood, Habermas, Giddens”. *Sociology* 31(1): 111–119.
- Novy Andreas, Daniela C. Swiatek, Frank Moulaert.** 2012. “Social cohesion: A conceptual and political elucidation”. *Urban Studies* 49(9): 1873–1889.
- OECD.** 2006. *Society at a glance. OECD social indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Parsons Talcott.** 2009. *System społeczny*, tłum. M. Kaczmarczyk. Kraków: ZW Nomos.
- Pawlak Mikołaj.** 2015. “From sociological vacuum to horror vacui: How Stefan Nowak’s thesis is used in analyses of Polish society”. *Polish Sociological Review* 1(189): 5–27.
- Pietrzyk-Reeves Dorota.** 2022. „Rethinking theoretical approaches to civil society in Central and Eastern Europe: Toward a dynamic approach”. *East European Politics and Societies: and Cultures* XX(X): 1–20.
- Piróg Tomasz.** 2012. „Wokół mglistej koncepcji. Kapitał społeczny w badaniach socjologicznych”. *Studia Humanistyczne AGH*, 11(3): 199–204.
- Piróg Tomasz.** 2018. „Lokalna polityka społeczna jako pole instytucjonalne”. *Studia Socjologiczne* 4(231): 7–23
- Podemski Krzysztof.** 2014. „Społeczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* (76)2: 89–108.
- Polanyi Karl.** 2010. *Wielka transformacja. Polityczne i ekonomiczne źródła naszych czasów*, tłum. M. Zawadzka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Portes Alejandro, Patricia Landolt.** 1996. “The downside of social capital”. *The American Prospect* 26: 18–22.

- Putnam Robert D.** 1995. *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, tłum. J. Szacki. Kraków: Znak.
- Putnam Robert D.** 2008. *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, tłum. P. Sandura, S. Szymański. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Raczkowska Małgorzata.** 2017. „Spójność społeczna na obszarze Unii Europejskiej”. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 475: 258–270.
- Rada Europy.** 2005. *Concerted development of social cohesion indicators. Methodological guide*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Ratcliffe Peter, Newman Ines** (eds.). 2011. *Promoting social cohesion: Implications for policy and evaluation*. Bristol: Bristol University Press, Policy Press.
- Rychard Andrzej.** 2000. Przestrzeń instytucjonalna. W: *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard (red.), 167–204. Warszawa: IFiS PAN.
- Rymza Marek.** 2013. *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare states?* Warszawa: IFiS PAN.
- Salamon Lester M., Wojciech S. Sokolowski, Megan A. Haddock.** 2017. *Explaining civil society development: A social origin approach*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Schiefer David, Jolanda van der Noll.** 2017. “The essentials of social cohesion: A literature review”. *Social Indicators Research* 132(2): 579–603.
- Scott W. Richard.** 2014. *Institutions and organizations. Ideas, Interests, and Identities*, 4th ed. Thousand Oaks & London: SAGE.
- Scott W. Richard.** 2008. *Institutions and organizations. Ideas and interests*. Los Angeles & London: SAGE.
- Simmel Georg.** 2005. *Socjologia*, tłum. M. Łukasiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Skrzypczak Bohdan.** 2015. (Proto)instytucje społecznościowe. Przejawy i formy deinstytucjonalizacji aktywności obywatelskiej i społecznej. W: *Efekt motyla. Scenariusze rozwoju sektora społecznościowego w Polsce*, R. Krenz, S. Mocek, B. Skrzypczak (red.), 171–195. Warszawa: Collegium Civitas i CWAL CAL.
- Social Cohesion.** 2004. Sixth Report of Session 2003–04. Volume I: Report. House of Commons.
- Solow Robert.** 1999. Notes on social capital and economic performance. In: *Social capital. A multifaceted perspective*, P. Dasgupta, I. Serageldin (eds.), 6–10. Washington DC: World Bank.
- Stone Melissa M., Jodi R. Sandfort.** 2009. “Building a policy fields framework to inform research on nonprofit organizations”. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 38(6): 1054–1075.
- Swianiewicz Paweł, Jan Herbst, Marta Lackowska, Adam Mielczarek.** 2008. *Szafarze darów europejskich. Kapitał społeczny i realizacja polityki regionalnej w polskich województwach*. Warszawa: Scholar.
- Szczepański Jan.** 1972. *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Śpiewak Paweł** (red.). 2004. *Komunitarianie. Wybór tekstów*. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Theiss Maria.** 2007. *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*. Warszawa: Wyd. Adam Marszałek.
- Theiss Maria.** 2013. „Perspektywa sieci społecznych w badaniach lokalnej polityki społecznej”. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje* 22(3): 99–114.

- Trompenaars Fons, Charles Hampden-Turner.** 2002. *Siedem wymiarów kultury: Znaczenie różnic kulturowych w działalności gospodarczej*, tłum. B. Nawrot. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
- Trutkowski Cezary, Sławomir Mandes.** 2005. *Kapitał społeczny w małych miastach*. Warszawa: Scholar.
- Walesiak Marek, Grażyna Dehnel.** 2020. "The measurement of social cohesion at province level in Poland using metric and interval-valued data". *Sustainability* 12(18): 1–19. DOI: 10.3390/su12187664.
- Walzer Michael.** 1971. *Obligations, essays on disobedience, war and citizenship*. New York: Simon & Schuster.
- Warren Mark E.** 2001. *Democracy and association*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Załęski Paweł S.** 2012. *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*. Toruń: Wyd. UMK.

Tomasz Piróg

SOCIAL COHESION AND ITS LOCAL DIMENSION. REDEFINITION OF THE CONCEPT

Abstract

The article presents a redefinition of the concept of social cohesion, which is free from valuation and useful for the study of local cohesion. It presents the sociological roots of social cohesion considerations and examples of operational definitions. The definitional perspective adopted in the article differs from the definitions of social cohesion prevalent in social policy and cohesion policy. The redefined concept is contrasted with two terms used alternatively to describe the quality of social ties: civil society and social capital. It concludes by signalling the need to develop research on local social cohesion, which will include a comparison of cohesion patterns with other characteristics of territorial communities.

Keywords: social cohesion, territorial community, social integration, system integration, civil society, social capital